

z našimi znanstveniki, ki delujejo v centrih znanstvene odličnosti na Zahodu, spodbujajo kakovost bazične znanosti pri nas. Največkrat je takšen prenos znanstvenega vedenja edino mogoč. Bazično znanstveno vedenje je v načelu povezano s svobodno diseminacijo, neodvisno od nacionalnih meja. Kar bi za prenos tehnologije (vedno bolj tudi za strateško pomembno bazično znanost) težko trdili. Na to so na že omenjenem posvetu o tretji univerzi opozarjali tudi naši rojaki v svetu. Njihova pogosta vključenost v razvojne projekte velikih koncernov objektivno preprečuje (raziskovalec ima stroge pogodbene obveznosti) kar vsak prenos znanja. Zato je toliko pomembnejše, in naj s tem končam, da se bodo tudi v prihodnje vzpostavljale tiste oblike znanstvenega sodelovanja, ki bodo v obojestransko korist vseh udeležencev. Šele potem bo mogoče govoriti, da se je tudi Slovenija, ki je pred izredno hudimi razvojnimi problemi, najučinkoviteje (z dinamičnimi »policy« instrumenti) lotila reševanja bega možganov: z reemigracijo naših znanstvenikov in drugih vrhunskih strokovnjakov, ki delujejo na tujem, v matično domovino.

NAVEDENA LITERATURA:

- Collins P. M. D.: Research Performance and Migration – Two SEPSU Studies, *Scientometrics*, 14/1988/3–4
- Enzensberger H. M.: Velike migracije, *Naši razgledi*, 14. maja 1993
- Ghosh B.: Migration-Development Linkages – Some Specific Issues and Practical Policy Measures, *International Migration Review*, 30/1992/3-4
- Klinar P.: Ali nas bo beg možganov zdramil?, *Naši razgledi*, 10. februarja 1989
- Kos M.: Raziskovalna dejavnost kot osnova izhoda iz krize, *Znanje za razvoj*, 25. maja 1988
- Mali F.: Tretja slovenska univerza in prenos znanja, Center za preučevanje znanosti, FDV, Ljubljana, 1990
- Mali F. / Sorčan S.: Beg možganov na Slovenskem, Center za preučevanje znanosti, FDV, Ljubljana, 1990
- Mežnarič S. / Grdešič S.: Odljev mozgov iz Jugoslavije, *Politička misao*, 27/1990/4
- Prpić K.: Tok i činioci vanjskih migracija znanstvenika, Zagreb, IDIS, 1989
- Russell S. S.: Migrant Remittances and Development, *International Migration Review* 30/1992/3–4
- Salam A.: Notes on Science, Technology and Science Education in the Development of the South, *The Third World Academy of Science*, 1989

FRANCE VREG*

Iluzije o evropskem multikulturalizmu

V referatu in v razpravi je bilo odprto tudi vprašanje razvojnih smeri etničnega pluralizma in preraščanja v procese interkulturalizma. Nekateri evropski znanstveniki že optimistično govorijo o novi Evropi kot o multikulturalni družbi, kar naj bi bil rezultat integracijskih procesov v okviru Evropske skupnosti. Empirične raziskave pa ne potrjujejo takih trendov. Nasprotno, zdi se, da se v evropskem prostoru poglobljajo etnični konflikti in razraščata ksenofobija.

Preden kritično analiziramo omenjeni znanstveni optimizem o evropskem multikulturalizmu, moramo seveda priznati, da so v Evropi zaznavni močni procesi interkulturalnega komuniciranja. Sodobni množični mediji, zlasti televizija, odprtost evropskega prostora za medsebojno osebno komuniciranje, okrepljena

* Dr. France Vreg, zaslužni profesor ljubljanske univerze.

izmenjava materialnih dobrin, finančnih tokov, denarja, pa tudi evropski parlament in druga institucionalna telesa nedvomno spodbujajo integracijske procese.

Mnogi evropski avtorji tudi dokazujejo, da znanstvenotehnoški razvoj v sodobnih industrijskih družbah, procesi informatizacije in modernizacije vodijo k izravnavanju zgodovinsko pogojenih ekonomskih, socialnih, kulturnih, verskih ter jezikovnih razlik znotraj družb in med družbami. Po njihovem mnenju sodobne modernizacijske procese spremljajo procesi zmanjševanja etničnih razlik.

Nasprotno tem teoretičnim postulatam in političnim prepričanjem tvorcev Evropske skupnosti pa politična realnost in rezultati empiričnih analiz razkrivajo naraščanje etničnosti skoraj v evropskih državah, ki se vedno bolj kažejo kot nacionalne države. Ni evropske države, v kateri ne bi etničnost razkrili kot osrednji strukturalno-funkcionalni sociopolitični dejavnik. Tako glorificirana pluralna sestava evropskih držav in Evropske skupnosti ponuja nedvoumen dokaz za kontinuirano eksistenco etničnosti. Še več, etničnost prerašča v osrednjo družbeno funkcijo. Zato se nam evropska politika kulturne integracije razkriva kot »pogostost in intenzivnost etnične revalitete in konfliktov« (Smith, A. D., *The Ethnic Revival in the Modern World*). To pa spodbuja porast etnično motiviranih socialnopolitičnih in ekonomskih procesov. Zato etničnost tudi v postmodernej družbi sodi med konstitucijske značilnosti procesov socializacije družb in teh procesov ne moremo preprosto označevati s procesi krepitve kulturne identitete.

Etničnost se ohranja kot obrambni dejavnik in kot odgovor na procese diskriminacije etničnih skupin. V socialnopolitičnih in ekonomskih situacijah ogroženosti je etničnost kohezivni dejavnik etnične skupine in se razvije v dejavnik rezistence proti diskriminaciji ter postane defenzivni mehanizem te skupine. Etnicizem je torej sociopolitični in ekonomski vir, ki vodi k mobilizaciji interesov skupine. To pa je glavni razlog, da etnicizem ne zgublja moči tudi v postmodernej družbi.

Etničnost nima korenin le v politični, ekonomski in kulturni zasidranosti skupine, marveč je tudi psihološki in emocionalni dejavnik kohezivnosti skupine. To zlahka razberemo v reakcijah ogroženih etničnih skupin v tako imenovani sodobni demokratični Evropi. Etničnost ponuja oprijemljivo referenčno povezanost skupne identifikacije z jezikom, materialno produkcijo skupine, pridobivanjem hrane in načinom prehrane, s socialnim vedenjem, ideološkimi in verskimi miti s »plemenskimi« simboli in nacionalno glasbo, z mehanizmi prilagajanja okolju in načini boja za obstanek. Prilagajanje okolju terja spremembe vrednostnega sistema posameznika in skupine, kar vodi h kognitivni disonanci posameznika in destabilizaciji skupine. Posameznik in skupina iščeta korenine svoje kulturne identitete, pri tem pa jim etničnost ponuja učinkovito sidro za vzpostavitev kognitivnega in emocionalnega ravnotežja. Imigrantske skupine so izpostavljene asimilacijskim pritiskom dominantnih kultur in oblastniških skupin, različnim mehanizmom ideološkega aparata države in verskih sistemov, zato kontinuirano živijo v ozračju interkulturalnega konflikta. Kadar se pritiski okolja okrepe in se pojavijo sovražnosti do tujcev (kot danes v Nemčiji in drugje), se imigrantske skupine v boju za preživetje še bolj oklenejo kohezivnih silnic, ki jih najdejo tudi v etnicizmu.

V mnogonacionalnih državah, federacijah ali konfederacijah etničnost poraja interkulturalni konflikt, ki se lahko sprevrže v ostre konfrontacije, celo v vojaške spopade in razpade federacij. Tudi v idealnih etničnih skupnostih, kot je Švica, se etničnost ohranja kot element interkulturalnega konflikta. V Švici je interkulturalni konflikt »pacificiran« zaradi velike stopnje strpnosti, zaradi medijskih in medosebnih procesov transkulturalne mediacije, zaradi jezikovnega »federalizma«, predvsem pa zaradi socialne stabilnosti, ekonomske prosperitete pripadnikov etničnih

skupin. Socialna »blaginja« do neke mere »umirja« konfliktno situacijo in deluje konjunktivno, ker so minimizirani eksistenčni boji za preživetje in ker so intenzivirani procesi uravnovešanja interesov. Obstaja pa majorizacija večinskega, nemškega naroda nad italijansko in francosko etnično skupnostjo. Zato tudi v Švici ni uveljavljena popolna jezikovna, kulturna, politična, ekonomska in medijska enakopravnost. Večinska populacija ohranja dominantno pozicijo, ki je demografsko determinirana, in s tem tudi višji status in monopol v razporeditvi moči (obvladovanje vseh institucij države in ideološkega aparata).

Primer Švice in nekaterih drugih evropskih držav, držav blagostanja nas opozarja na pomembnost socioekonomskih dejavnikov pri umirjanju interkulturalnih konfliktov. Lahko bi postavili tezo, da socialna blaginja in uravnoteženost socialno ekonomskih interesov blažita interkulturalne konflikte. Ob zaostrovanju socialnih problemov (zniževanje standarda, nezaposlenost, porast slojev, ki živijo na robu eksistence) pa sproža tudi interkulturalne konflikte. Sedanja sovraštva Nemcev do tujcev so rezultat občutka ogroženosti avtohtonega prebivalstva in porasta nezaposlenih, zlasti v prejšnji NDR (čeprav nezaposleni dobivajo primerno finančno podporo). Tem bolj lahko razumemo krepitev etničnosti in sovraštva do tujcev v Sloveniji, kjer so že cele armade delavcev na listi čakanja ali celo na cesti. Zato upravičeno dobivajo vse več pristašev stranke, ki se hranijo z nacionalnimi naboji. V slovenskem primeru pa etnicizem krepi še občutek ogroženosti malega naroda zaradi agresivnega nastopa sosednjih, »prijateljskih« držav (teritorialni apetiti, meja na morju itd.). Čeprav so apokaliptične vizije nekaterih političnih voditeljev prejšnje Jugoslavije o »Veliki Srbiji«, o etnično homogeni »Državi Hrvatov«, o muslimanskem carstvu na Balkanu sprožile krvave konfrontacije in terjale milijone žrtev, nam dogajanja v sosedstvu kažejo, da v njihovih glavah še niso »izbrisani« velikodržavni politični projekti. Zato lahko domnevamo, da tudi v Sloveniji občutek ogroženosti ne bo uplahnil in da se bo krepil etnicizem.

Etnična dominacija je še bolj očitna v državah z etničnimi manjšinami, kar dokazujejo politični, ekonomski in kulturni boji Slovencev v Italiji in Avstriji, gradiščanskih Hrvatov v Avstriji in drugih manjšin v Evropi. Popolni dominaciji so seveda izpostavljene imigrantske skupine, ki so potisnjene na najnižjo stopnico socialnega statusa in imajo omejene možnosti razvoja.

Interkulturalno komuniciranje moramo zato presojevati kot različne oblike interakcije med posamezniki, skupinami in družbenimi sistemi. Že interkulturalno komuniciranje kot simbolična interakcija med posamezniki in skupinami različnih kultur se razvija v kontekstu kulturnih diferenc, sproža »napetost« sistema, rojeva kompetitivno soočanje obeh kultur in interkulturalni konflikt, ki ga je mogoče razreševati le v kompleksnem procesu transkulturalne mediacije. Interkulturalno »komuniciranje« pa se odvija tudi v »svetu« materialnih dobrin, v soočanju mogočnih ekonomskih interesnih skupin in transnacionalnih družb, ki nenehno tekmujejo za prevlado v evropskem in svetovnem prostoru. In slednjič, interkulturalno komuniciranje je tudi soočanje političnih sistemov, soočanje idej in vrednot ter verskih sistemov.

Posamezniki in skupine stopajo v interakcijsko komuniciranje kot pripadniki samobitnih nacionalnih kultur, državnih skupnosti, vrednostnih in verskih sistemov. Paralelno se sprožata dva protislovna procesa: varovanje kulturne identitete in transkulturalne mediacije oziroma zблиževanja obeh kultur. Obrambni mehanizmi sprožijo procese varovanja (in celo okrepitev) kulturne identitete (zvestoba do političnih, ekonomskih, kulturnih, verskih, edukativnih, znanstvenih, medijskih in drugih institucij). Zavest o nujnosti zблиževanja pa sproži procese transkulturalne

mediacije, materialne potrebe preživetja pa narekujejo materialno-energetsko in informacijsko menjavo z okoljem.

Interakcijsko komuniciranje se ne odvija v odnosih enakopravnosti in strpnosti, marveč je oblika oblastniškega komuniciranja, prevlade dominantnih etničnih skupin, majorizacije velikih narodov in kultur. Zato v razmišljanjih o multikulturalizmu ne moremo izločiti procesov razporeditve moči v nacionalnih državah in v svetu. Tudi etnicizem vsebuje potenciale moči, ki se lahko razrastejo v agresivna vedenja posameznikov, skupin in narodov.

Demoni destrukcije procesov zблиževanja kultur v evropskem prostoru pa niso le naraščajoči etnicizem, ki se pogosto sprevrže v maligni tumor naci(onali)zma, marveč tudi verski misticizem. Ne kaže se le brutalna erupcija nacionalnih občutij, političnih ikon, pač pa tudi verskih ikon, ki se napačno razume kot renesansa verskih občutij. Hrvaški bojevniki ne nosijo le HDZ-jevske oznake, pač pa tudi katoliške križe, srbski ne le Miloševićeve slike, marveč tudi pravoslavne križe. Muslimanski fundamentalisti in mudžahedini ubijajo pod egido Alaha. Tako so na prostoru nekdanje Jugoslavije vzpostavljene tudi »nove« verske meje med katoliki, pravoslavni in muslimani. Hrvaška je v evropskih demokracijah bila sprva celo razumljena kot »antemurale catholicitatis«, predstraža evropskega katolicizma proti navalu pravoslavja in muslimanstva. Vojna na Balkanu ima tako tudi obeležja verske vojne.

Verski misticizem se je kot demon destrukcije zajedel tudi v rahlo stavbo evropske skupnosti. Tako je še bolj problematiziral veliko zgodovinsko-kulturno in sociopolitično vprašanje, kaj je sploh Evropa! Ali so Evropa le zapadne demokracije ali pa Evropa zaobsega tudi pravoslavne dežele nekdanje Sovjetske zveze, domovino Tolstoja in Dostojevskega, Gorkega in Solženicina? Ali je Evropa tudi »prekletstvo« Balkana, ki je v zgodovini pogosto ogrožal evropske dvore in ekološko onesnaževal evropsko kulturo?

Demoni destrukcije pa razjedajo tudi imigrantske skupine, ki jih imamo pogosto za identične celine. Imigracijske skupine so konfliktne v samih sebi: konflikti se razkrivajo med podskupinami, ki se prilagajajo okolju, se evropeizirajo, pa ohranjajo kulturno identiteto, ter podskupinami, ki so togo vezane na svoje plemenske korenine stari domovini in jih hrani etnicizem. Tako kot najdemo v evropskih verskih skupnostih konfliktne verske podskupine (demokratske kristjane in ortodoksne), ki se pogosto ostro spopadajo, tako se ti verski »boji« odvijajo tudi v imigrantskih skupinah. Celotna verska skupina evropskih muslimanov (ki v Evropi šteje nekaj milijonov) se deli med islamske demokrate in islamske fundamentaliste. Na konferenci o evropskih religijah na Dunaju letos sem bil priča izredno ostrih konfrontacij med njimi, ki so že mejile na fizične spopade.

Etničnost je tudi strukturalno načelo evropskih nacionalnih držav v okviru Evropske skupnosti. Medvladni odnosi celotne skupnosti so zreducirani na glavne cilje nacionalnih interesov in na maksimiranje nacionalnih prednosti. Praksa odločanja v raznih evropskih »svetih« je predvsem v tem, da se implementirajo nacionalni interesi v vseh procesih odločanja EG.

Protagonisti restavracije Evrope na »fundamentih zahodnoevropskih cerkva« celo zavestno goje koncept nove »pentarchie«, ki jo sestavljajo Nemčija, Francija, Velika Britanija, Italija in Španija. Ta center odločanja naj bi gradil podobo nove Evrope. Iz tega kroga mogočnih in pravovernih so v obrobne vode odrinjene ne samo Turčija zaradi islamizma, marveč tudi Ciper, Romunija, Bolgarija, Rusija, Belorusija in Ukrajina zaradi prevladujočega pravoslavja. Neka-

teri celo trdijo, da je to zavestna politika, da bi ohranili načela rimske pravne misli, vključno s katoliškim cerkvenim pravom in kulturnimi dosežki zahodnorimske cerkve.

Vse te verske delitve so koherentne s procesi politične in ekonomske prevlade velikih petih. Vladajoče elite dominantnih narodov mobilizirajo vse svoje vire za ohranitev vzpostavljene razporeditve moči v Evropi. Ta kompleks dominacije in moči je hkrati tudi dejavnik ogrožanja političnih, ekonomskih in kulturnih pravic manjšinskih narodov in kultur, vključno z imigratskimi skupinami. Politični projekt sodobnih demokracij je, kako razširiti obseg avtoritete in moči, ne pa kako uresničiti človekove svoboščine in pravice. Mesto imigrantskih skupin je torej na socialnem dnu Evrope, kar je nova oblika kolonializma.

Tudi na mednarodnem komunikacijskem področju so značilni premiki: od teritorialnega kolonializma h kulturnemu kolonializmu, od tradicionalne diplomacije k javnemedijski diplomaciji, od splošnokulturne informacije k informaciji velikih holdingov in transnacionalk. Imigrantska sporočila so vedno bolj le folklor in turistična zanimivost.

Strinjam se z ugotovitvijo prof. Klinarja, da se interkulturalni konflikti poglobljajo in širi ksenofobija. Sam sem v svojih delih gojil upanje, da se bo v Evropi razvil sistem transkulturne mediacije, s katerim bi lahko začeli premagovati interkulturalne konflikte. Zgodovinski dogodki na Balkanu, pa tudi v državah nekdanjega sovjetskega imperija, so me prepričali, da muze molče, ko govori orožje. Interkulturalno komuniciranje pa sodi v plemenite sestavine kulturnega razumevanja, v umetnost sporazumevanja med narodi in kulturami. Očitno bo moralo počakati svetlejših obzorij. Transkulturna mediacija v veliki skupnosti evropskih narodov je potisnjena na obrobje političnega boja za porazdelitev moči – zato ostajata le upanje humanega človeštva in hkrati velika iluzija.

PETER KLINAR

Liberalizem in nacionalizem v migracijski politiki

F. Vreg in drugi dopolnjujejo s svojimi razglabljanji moja uvodna pojasnila. Izrabljam to priložnost, da dopolnim uvodno tezo o liberalizmu in nacionalizmu zaradi kritičnih opomb iz razprave. Iz vsebine moje razprave ni mogoče poenostavljeno sklepati samo v tej smeri, da štejem liberalizem v migracijski politiki za pozitivni, nacionalizem pa za negativni pojav. Liberalnejša politika sprejema imigrantov do sredine sedemdesetih let je bila seveda le relativno liberalna – skladno z interesi imigrantskih držav. Je pa vendarle omogočala množične imigracije, zasnovane na individualnih svobodnih odločitvah migrantov. Individualno odločitev, tako kot to sledi iz prevladujočih teorij, štejem med konstitutivni element migracij, kar zagotavlja relativno svobodo posameznikov v mednarodnem prostoru. Prisilne migracije ne temeljijo na svobodi gibanja in postavljajo pod vprašaj razvoj civilizacije, razumljene v omejevanju nasilnih ravnanj. Prisilne migracije naraščajo, hkrati